

PÉCSI EGYHÁZTÖRTÉNETI MŰHELY 3.

**KATOLIKUS EGYHÁZI TÁRSADALOM
A MAGYAR KIRÁLYSÁGBAN
A 17. SZÁZADBAN**

Kiadja a Történészceh Egyesület és a
META-Egyesület
7624 Pécs, Szent István tér 17.
7635 Pécs, Szurdok dűlő. 3/E. 1/3.

Jelen kötet a 2017. szeptember 28–29-én rendezett
egyháztörténeti konferencia előadásainak szerkesztett változata.

A kötet megjelentetését az NKA támogatta.



A borítón Pázmány Péter kazulája látható.
A fotót az Esztergomi Főszékesegyházi Kincstár
szíves engedélyével közöljük.

A kötetben található térképeket Nagy Béla készítette.

A kötetet szerkesztette:
VARGA SZABOLCS – VÉRTESI LÁZÁR

ISBN 978-615-00-3262-7

Műszaki szerkesztő: Vértesi Lázár
Felelős kiadó: Csibi Norbert, Varga Szabolcs

Pécs, 2018

TARTALOM

| | |
|--------------|---|
| Előszó | 9 |
|--------------|---|

Főpapság és „egyházi középréteg”

| | |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| Tusor Péter: A (kora) újkori magyar egyházi archontológia és a kánoni kivizsgálási jegyzőkönyvek | 13 |
| Fazekas István: Katolikus főpapok a központi hivatalokban a 17. században | 49 |
| Molnár Antal: Katolikus egyházi középréteg a Magyar-Horvát Királyságban a 17. században | 67 |
| Tóth Tamás: A megújulás szolgálatában | 93 |
| Tüskés Anna: Magyarországi klerikusok felsőfokú tanulmányai a 17. században | 121 |

Szerzetesség a 17. századi Magyar Királyságban

| | |
|------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| Siptár Dániel: Sokszínűség vagy egységesség | 143 |
| Varga Imre Kapisztrán OFM: A ferences élet keretei a 17. századi Magyarországon | 169 |
| Kádár Zsófia: Jezsuitán a 17. századi Magyar Királyságban | 183 |

Alsópapság a 17. századi Magyar Királyságban

| | |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| H. Németh István: A rekatolizáció államigazgatási háttere a magyarországi szabad királyi városokban | 241 |
| Végh Ferenc: Katolikus lelkipásztorok a dunántúli végvárvárosokban a 17. század második felében | 261 |
| Mihalik Béla Vilmos: Az egri egyházmegye alsópapsága a 17. században | 283 |

A katolikus művelődés szervezői és szereplői

| | |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| Tóth Gergely István: Politika, történelem, műltszemlélet három 17. századi kanonok műveiben | 297 |
| Maczák Ibolya: Főpapi műveltség a 17. században Illyés András prédikációinak tükrében | 315 |
| Bartók István: "A tanítás édesítése és ékesítése" | 329 |
| Farmati Anna: A licenciátusok eszköztárából | 337 |
| Gábor Csilla: Katolikus devóciós gyakorlatok a 17. században | 355 |
| Névmutató | 369 |

TÜSKÉS ANNA

MAGYARORSZÁGI KLERIKUSOK FELSŐFOKÚ TANULMÁNYAI A 17. SZÁZADBAN

POTMANI PÉTER TÉZISLAPJA
A KASSAI AKADÉMIÁN

A 17. századi magyarországi klérus közép- és felsőfokú tanulmányaira vonatkozó forráskiadás már a 19. század második felében elkezdődött Schrauf Károly és Veress Endre kutatásaival.¹ Az ELTE Levéltárának Szögi László szerkesztésében megjelent *Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban*, a *Felsőoktatástörténeti Kiadványok* valamint a Szegedi Tudományegyetemnek a Keserű Bálint szerkesztette *Fontes rerum scholasticarum* című sorozatának a magyarországi diákok tanulmányait és külföldi egyetemjárását bemutató kötetei ugyancsak fontos adatsorokat közölnek erről a korszakról.² E munkákból kitűnik, hogy a legfontosabb képzőhelynek a Magyar Királyságban a nagyváradi, kolozsvári, szatmári, kassai, soproni, nagyszombati jezsuita gimnázium, a nagyszombati egyetem és érseki szeminárium, a kassai jezsuita akadémia és a csíksomlyói ferences gimnázium számított. A leglátogatottabb külföldi gimnáziumok, akadémiák, kollégiumok és egyetemek közé pedig a zágrábi jezsuita gimnázium, majd 1669-től a zágrábi egyetem, a bécsi jezsuita gimnázium, egyetem és a Pázmány Péter alapította Pázmáneum, Itáliában a pápai, jezsuita vezetés alatt álló római *Collegium Germanicum et Hun-*

¹ SCHRAUF Károly: *A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve 1453-tól 1630-ig*. Budapest, 1902.; VERESS Endre: *Matricula et acta Hungarorum in universitatibus Italiae studentium: Padova: 1264–1864*. Budapest, 1915., VERESS Endre: *A Kis-sennyei Sennyei-fiúk külföldi iskoláztatása*. Budapest, 1915. VERESS Endre: *A római Collegium Germanicum et Hungaricum magyarországi tanulóinak anyakönyve és iratai 1559–1917*. Budapest, 1917.; VERESS Endre: *Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyvei és iratai 1221–1864*. Budapest, 1941.

² Például ZSOLDOS Attila: *Matricula Universitatis Tyrnaviensis, 1635–1701*. Budapest, 1990.; KISSNÉ BOGNÁR Krisztina – KISS József Mihály – VARGA Júlia: *A Nagyszombati Egyetem fokozatot szerzett hallgatói 1635–1777*. Budapest, 2002.; VARGA Júlia: *Magyarországi diákok a Habsburg Birodalom kisebb egyetemein és akadémiáin, 1560–1789*. Budapest, 2004.

garicum (továbbiakban CGH),³ a páduai egyetem, a bolognai egyetem és mellette a Szondi Pál alapította *Collegium Illyricum-Hungaricum* (továbbiakban CIH), a Habsburg Monarchiában az olmützi egyetem és jezsuita kollégium, a gráci egyetem és Ferdinandeum, illetve az ingolstadti akadémia, Lengyelországban pedig a hagyományosan erős magyar kapcsolatokkal bíró krakkói egyetem számított.⁴ Tanulmányom célja kettős: egyrészt áttekinteni az eddigi eredményeket, másrészt néhány apró részlettel kiegészíteni az eddigi kutatásokat.

Képzési központok, peregrinációs útvonalak

A jezsuita gimnáziumok, akadémiák és egyetemek az 1599. évben elfogadott tanrend, a *Ratio Studiorum* alapján módszeresen, egységesen és igényesen tanítottak Európában.⁵ A képzésnek három szintje volt: 1. a hatéves gimnáziumban grammatikát (latin nyelvtan és ógörög), humanitást (beszédstílus, verselés), retorikát (szónoklattan); 2. a hároméves bölcseleti képzésben logikát, fizikát (természettan, matematika), metafizikát, etikát; 3. a négyéves teológiai képzésben pedig dogmatikát, szentírást, héber nyelvet, teológiai erkölcsant, polémikát, egyháztörténetet és kánonjogot tanultak a diákok. Az oktatás fontos részét alkották a nyilvános vitatkozások is.

A század legelején elsőként Vágsellyén működött pár évig egy jezsuita kollégium.⁶ Ezt követően 1613-ban Homonnán nyílt jezsuita gimnázium, amely 1640-től Ungváron folytatta működését.⁷ Az 1618-ban létesült kolozsmonostori gimnázium

³ Lásd Tóth Tamás e kötetben található tanulmányát.

⁴ BITSKEY, István: *Studenten aus den Ländern der Stephanskronen an katholischen Universitäten des Heiligen Römischen Reiches deutscher Nation im 17. Jahrhundert*. In: *Peregrinatio Hungarica: Studenten aus Ungarn an deutschen und österreichischen Hochschulen vom 16. bis zum 20. Jahrhundert*. Szerk. FATA, Márta – KURUCZ, Gyula – SCHINDLING, Anton. Stuttgart, 2006, 115–134.

⁵ *Ratio atque Institutio Studiorum Societatis Iesu (1586, 1591, 1599)*. Ed. Ladislaus LUKÁCS. Romae, 1986.; *Collectanea de Ratione Studiorum Societatis Iesu (1588–1616)*. Ed. LUKÁCS, Ladislaus. Romae, 1992.; KOVÁTSNÉ NÉMETH Mária szerk.: *Tanterv, iskolaszervezet, műveltségfelfogás: 400 éves a Ratio Studiorum*. Győr, 1999.; Tüskés Gábor – KNAPP Éva: *A Fortunatustól a Törökországi levelekig: Válogatott tanulmányok*. Budapest, 2015. 366–367.

⁶ NOVÁK Veronika: *A vágsellyei jezsuita kollégium*. In: *Mátyusföld II. Egy régió története a XI. századtól 1945-ig*. Szerk. BUKOVSKY László. Komárom–Dunaszerdahely, 2005. 277–281.

⁷ LUKÁCS László: *A homonnai jezsuita kollégium, 1615–1619*. In: *Művelődési törekvések a korai újkorban: Tanulmányok Keserő Bálint tiszteletére*. Szerk. BALÁZS Mihály et al. Szeged, 1997. 355–399.

majd a kolozsvári jezsuita akadémia diákjainak mintegy tíz százalékáról ismert, hogy az egyházi pályát választotta: világi papok lettek, illetve beléptek a ferences vagy a jezsuita rendbe.⁸ A legtöbben a nagyszombati egyetemen tanultak tovább, majd Bécsben, Grazban, Olmützben vagy Rómában fejezték be tanulmányaikat.

1627-ben kezdődött meg a tanítás a Dallos Miklós által alapított győri jezsuita gimnáziumban.⁹ A tanárok közül fontos megemlíteni Hevenes Gábor (1656–1715) történetíró, rendi provinciális és Csete István (1648–1718) egyházi szónok és író nevét.¹⁰ Itt végezte középiskolai tanulmányait például Sámbar Mátyás (1617–1685), későbbi hitvitázó és misszionárius, aki az iskola diákja, majd tanára volt, és itt tanult Karner Egyed (1662–1708) költő, későbbi pannonhalmi főapát is.¹¹ A jezsuita kollégium díszlépcsőjének emblematisz freskódíszítése 1697-ben készült, ami kiemelkedő példája a jezsuita kollégiumok lépcsőházában megjelenő és az oktatásban is fontos szerepet játszó Mária-emblematiszának.¹²

Az 1634-től mintegy negyed századig kisgimnáziumként, majd hat év szüneteltetés után 1660-tól nagygimnáziumként működött a szatmári iskola.¹³ Az ország másik végében 1636-ban nyílt meg a soproni jezsuita gimnázium.¹⁴ 1654-től működött Kassán jezsuita nagygimnázium, majd mellette 1660-tól főiskola is felállt bölcsészeti és hittudományi karral.¹⁵ 1677-ben nyílt meg a kőszegi gimnázium.

⁸ VARGA Júlia: *A Kolozsvári Jezsuita Gimnázium és Akadémia hallgatósága, 1641–1773 (1784)*. Budapest, 2007. 22–25.

⁹ ACSAY Ferenc: *A győri katolikus főgymnasium története, 1626–1900, I. A jezsuita korszak*. Győr, 1895.; BEDY Vince: *A győregyházmegyei papnevelés története*. Győr, 1937.; SZELESTEI NAGY László: *Nagyfalvi Gergely naplója*. In: Pázmány Péter és kora. Szerk. HARGITTAY Emil. Piliscsaba, 2001. 364–371.

¹⁰ LUKÁCS László: *Catalogi personarum et officiorum Provinciae Austriae S.J. Romae, 1978.*; TÜSKÉS, Gábor – KNAPP, Éva: *Hevenes Gábor*. In: *Marienlexikon*. Szerk. R. BÄUMER – L. SCHEFFCZYK. Bd. III. St. Ottilien, 1991. 181.; KNAPP Éva: *Ismeretlen irodalom- és nyelvelméleti munkák a XVIII. század első feléből (Csete István és Gyalogi János)*. In: *Irodalomtörténeti Közlemények* 106. (2002) 261–294.

¹¹ HORVÁTH Lajos: *Sámbar Mátyás élete és művei*. Budapest, 1918.; SZENTJAKABI Lázár: *Karner Egyed versei: Latin tanítóköltemények a XVIII. század elejéről*. Pannonhalma, 1997.

¹² KNAPP Éva: *Retorikai koncepció és ikonográfiai program a győri jezsuita kollégium díszlépcsőjének freskóciklusán*. In: *Művészettörténeti értesítő* 50. (2001/3–4) 199–220.; GALAVICS Géza: *A győri jezsuita templom 17. századi művészeti koncepciója és az abban megjelenő társadalomkép*. In: *Jezsuita jelenlét Győrben a 17–18. században: Tanulmányok a 375 éves Szent Ignác-templom történetéhez*. Szerk. FAZEKAS István – KÁDÁR Zsófia – KÖKÉNYESI Zsolt. Győr, 2017. 171–239.

¹³ BURA László: *Szatmári diákok 1610–1852*. Szeged, 1994. 197–199.

¹⁴ SCHWARZ, Robert: *Die Geschichte des Kollegs der Gesellschaft Jesu in der Königlichen Freistadt Sopron, 1636–1773*. Veszprém, 1936.

¹⁵ FISCHER, Karl A. F.: *Die Kaschauer und Tyrnauer Jesuiten-Universitäten im 17. und 18. Jahrhundert*. Na-

um,¹⁶ míg a török megszállás alól 1686-ban felszabadult Esztergomban egy évvel később nyitotta meg kapuit a jezsuita iskola.¹⁷ Ugyancsak jezsuita iskola nyílt a török alóli felszabadulás után Budán és Székesfehérváron 1687-ben,¹⁸ Egerben pedig 1688-ban kezdődött el az oktatás.¹⁹ Pécsen és Gyöngyösön a török hódoltság alatt is működött jezsuita iskola, Sárospatakon 1662-től folyt jezsuita oktatás.²⁰

A jezsuita kollégiumokban, gimnáziumokban és a nagyszombati egyetemen a tanítás megkönnyítésére könyvtár működött, ezek katalógusaiból és jobb esetben fennmaradt állományából következtetni lehet arra, hogy mit olvashattak a diákok.²¹ Nagyszombatban a segédkönyvtárosok magiszter fokozatot szerzett, a rend és az egyház iránt elkötelezett diákok is lehettek.²² A könyvtárakban a kegyességi irodalom mellett, a tanulást, vitatkozást segítő irodalomelméleti, retorikai vonatkozású művek, és a kor kedvelt műfajának számító úgynevezett emblém-könyvek egyaránt jelen voltak.²³

Az iskolák mellett diáktársulatok és kongregációk alakultak a diákok vállaláserkölcsei nevelésre: például Kolozsmonostoron a Mária kongregáció, Kassán az Immaculata Conceptio-társulat.²⁴ Kolozsvárott, Pozsonyban és Nagyszombatban

menslisten der Professoren. Ungarn-Jahrbuch 15. (1987) 117–185.; BÖÖR Roland: A kassai jezsuita egyetem, 1660–1773. In: Győri iskolatörténeti millennium 1996: Tanulmánykötet. Győr, 1996. 142–150.; SZÖGI László: Jezsuita egyetemalapítási kísérletek a 16–17. századi Magyarországon és Kassa részvétele a magyar egyetemjárásban. In: 350. výročí Košickej univerzity. Szerk. HIŠEM, Cyrill – ELIAŠ, Štefan – FEDORKOVÁ, Dáša. Košice, 2007. 58–65.

¹⁶ PACHER DONÁT: *A kőszegi gymnasium története, 1667–1895.* Kőszeg, 1895.; PINZGER FERENC: *Régi jezsuiták Pécsen.* In: *A pécsi Pius gimnázium Értesítője (1941) 5–38.*

¹⁷ VOJNITS DÖME: *Az esztergomi káptalan iskola és gymnasium története.* Esztergom, 1895.

¹⁸ WERNER ADOLF: *A székesfehérvári gimnázium története.* In: *Ciszterci emlékkönyv.* Budapest, 1896. 185–195.; NAGY ISTVÁN: *A Jézus Társaság budai gimnáziuma.* Távatok (2004/1) Melléklet 16–31.

¹⁹ KASSUBA DOMONKOS: *Az egri gimnázium története: Ciszterci Emlékkönyv.* Budapest, 1896. 93–120.

²⁰ FORGÁCS FERENC: *A gyöngyösi gimnázium története, 1634–1930.* Gyöngyös, 1930.; PÉTER KATALIN: *A jezsuiták működésének első szakasza Sárospatakon.* In: *Az értelmiség Magyarországon a 16–17. században.* Szerk. ZOMBORI ISTVÁN. Szeged, 1988. 103–117.; MOLNÁR ANTAL: *Jezsuiták a hódolt Pécsen (1612–1686).* In: *Pécs a törökkorban.* Szerk. SZAKÁLY FERENC. Pécs, 1999. 171–264.

²¹ Lásd *Magyarországi magánkönyvtárak és az Adattár a XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmainak történetéhez* című sorozat köteteit.

²² KNAPP ÉVA: *Librum evolvo: Eszme- és könyvtörténeti tanulmányok a XVI–XX. századból.* Budapest, 2017. 277., 298–301.

²³ Például Uo. 43–66.

²⁴ *Album Sodalitatis Natae Reginae Angelorum Autoritate Apostolica Kolos Monostorini in Residentia Societatis Jesu erectae 1641–1848.* Gyulafehérvári Érseki Levéltár.; Tüskés Gábor – KNAPP ÉVA: *Népi vallásosság Magyarországon a 17–18. században.* Budapest, 2001. 304–319.

nyomda is működött. Ezek a tankönyvek mellett sok különböző témában és műfajban adtak ki nyomtatványokat, például áhítati műveket, kalendáriumokat.²⁵ Számos idegen nyelvű jezsuita tudós műve megjelent magyar fordításban, többek között a Grácban és Bécsben tanító Nicolaus Avancininek Krisztus életéről az év minden napjára írt elmélkedései Illyés András fordításában.²⁶

A jezsuita tanárok egy-egy gimnáziumban hosszabb-rövidebb ideig (kb. 3–6 évig) tanítottak, és mivel nem volt állandó helyük, így nehéz lenne felsorolni az egyes iskolák jeles tanárait, ugyanis egy tanár több iskolában is tanított a pályafutása során. Ennek érzékeltetésére érdemes megemlíteni Bánky János életútját: 1630-ban született Nagyszombatban. Huszonegy évesen belépett a jezsuita rendbe Bécsben, ahol novíciusi éveit végezte. Majd egy-egy évig grammatikát tanított Győrben illetve Pozsonyban, ezt követően pedig 1655–1657 között Bécsben tanult bölcseletet. 1658-ban Nagyszombatban grammatikát tanított, majd elvégezte a teológiát. Ott is szentelték pappá 1662-ben. Képzését 1664-ben a harmadik próbaévvel fejezte be, 1665-től Nagyszombatban internátusvezető volt. 1666-tól Kassán hat évig bölcseletet és kazuisztikát, 1673-tól Nagyszombatban Szentírást tanított és egyben szemináriumi régens volt. 1676–1680 között Kassán, végül pedig 1681-től 1684. évi haláláig Nagyszombatban rektorként működött.²⁷ E változatos pálya jelzi a 17. századi magyarországi katolikus megújulás személyi állományának átlomáshelyek közötti fluktuációját.

Az 1642-ben Magyarországon megtelepedett piaristák a 17. század második felében négy gimnáziumot nyitottak (Podolin, Privigye, Murány, Breznóbánya).²⁸ A csíksomlyói ferences gimnáziumban a 17. század második felében grammatika és humán osztályok működtek, ahol latin nyelvű oktatás folyt.²⁹ A jezsuita és a ferences gimnáziumok nevelési rendszerében egyaránt fontos szerepet játszottak

²⁵ KNAPP: *Librum evolvo...* i. m. 198–199.

²⁶ AVANCINUS, Nicolaus: *A Kristus Jesus elete és tudománya...* ford. ILLYÉS András. Nagyszombat, 1690.

²⁷ KAZY Ferenc: *Historia universitatis Tyrnaviensis*. Nagyszombat, 1737. 291.

²⁸ ROSTA István: *A piaristák iskolakultúrája a XVII. századtól*. In: *A katolikus egyház évszázadai*. Szerk. JÁVORSZKI András. Kaposvár, 2004. 39–41.; *Piaristák Magyarországon 1642–1992: Rendtörténeti tanulmányok*. Szerk. HOLL Béla. Budapest, 1992.

²⁹ DARVAS-KOZMA József: *Adalékok a csíksomlyói gimnázium történetéhez: A csíksomlyói ferences kolostor és iskolái*. In: *A Csíki Székely Múzeum Évkönyve. 2007–2008*. Csíkszereda, 2008. 33–98.

a színielőadások. A szerzetesek által írt, főként vallásos, de gyakran történelmi tárgyú színjátékokat adtak elő a diákok.³⁰ Az iskolai színjátszást elősegítették előkelő személyek adományai is, amelyek egyrészt az előadó diákokat ösztönözték minél jobb szereplésre, másrészt az előadás jelmezeinek, díszletének kivitelezési és programjának kiadási költségeit fedezték.³¹ A plasztikus kifejezésmód az iskolai színjátszásban is jelentős szerepet kapott.³²

A nagyszombati egyetem 1635. évi megalapításával lehetővé vált, hogy a papi hivatásra készülő diákok egyetemi szintű bölcsészeti és teológiai tanulmányokat végezzenek a Magyar Királyság területén.³³ Az egyetem mellett számos szeminárium működött: a Szent István szeminárium (*Stefaneum*, 1631) kizárólag esztergomi egyházmegyei hallgatókat fogadott, a *Collegium generale* vagy más néven *Collegium rubrorum* (1648) és a *Seminarium Marianum* (1678) azonban több egyházmegyéből fogadott kispapokat.

Az oktatás módszere természetesen igazodott az általános jezsuita gyakorlathoz. Az első évben logikát tanultak, és Arisztotelész logikai könyveit olvasták. A második évben a hellén bölcs fizikai és csillagászati műveit tárgyalták, és mellette matematikát is tanultak.³⁴ A harmadik évben metafizika és lélektan volt a tananyag alapja, mellette pedig etikát hallgattak. A gyakorlat általában az volt, hogy Arisztotelész műveiből szemelvényeket olvastak fel, míg az anyag nagy részét az

³⁰ Lásd például *Régi magyar drámai emlékek I–II*. Szerk. KARDOS Tibor – DÖMÖTÖR Tekla. Budapest, 1960.; VARGA Imre: *Magyar nyelvű iskolaelőadások a XVII. század második feléből*. Budapest, 1967.; KILIÁN István: *Az egri jezsuita iskola színjátszásának adatai, 1692–1772*. In: *Kétszáz éves az Egri Főegyházmegyei Könyvtár*. Eger, 1993, 185–225.; BARDI Terézia – FAGIOLO, Marcello – KILIÁN István – KNAPP Éva: *The Sopron Collection of Jesuit Stage Designs*. Budapest, 1999.; VARGA Imre – PINTÉR Márta Zsuzsanna: *Történelem a színpadon. Magyar történelmi tárgyú iskoladrámák a 17–18. században*. Budapest, 2000.; TÜSKÉS Gábor – KNAPP Éva: *Az egyházi irodalom műfajai a 17–18. században*. Budapest, 2002, 55–80.; *Régi Magyar Drámai Emlékek XVII–XVIII. század, 7. 1. Pótkötet*. Szerk. KILIÁN István – DEMETER Júlia – PINTÉR Márta Zsuzsanna. Budapest, 2007.

³¹ KNAPP Éva: *„Judit képit én viseltem” Kora újkori színház- és drámatörténeti tanulmányok*. Budapest, 2007. 19–39.

³² Uo. 68–105.

³³ FISCHER: *Die Kaschauer... i. m.*; Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története 1635–2002. Szerk. SZÖGI László. Budapest, 2003. 37–38.; BORSODI Csaba – TÜSKÉS Anna: *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának története képekben 1635–2010*. Budapest, 2010. 9–23.; KÁDÁR Zsófia: *A Nagyszombati Egyetem teológiai karának hallgatósága, 1635–1773*. Budapest, 2011.

³⁴ KNAPP Éva: *Csillagászat-történeti tudásanyag: Kiállítás az ELTE Egyetemi Könyvtár csillagászati kéziratiból és nyomtatványaiból*. Budapest, 2013.

ezekhez készült kommentátorok tankönyvei adták. A *Regula* szigorúan megszabta a foglalkozások rendjét: előolvasás (*praelectio*), olvasás (*lectio*), kis összefoglalás (*reflexio*), ismétlés (*repetitio*), vita (*disputa*) tartozott hozzá. A kar életében nagy szerepet játszottak az úgynevezett nyilvános vitatkozások, amelyek ünnepélyes körülmények között közönség előtt zajlottak le.

A bölcsészeti karon két fokozatot szerezhettek a hallgatók: a baccalaureatust (*prima laurea*) illetve a magiszterséget vagy doktorátust (*suprema laurea*). A fokozatok megszerzésére az engedélyt az egyetem kancellárja adta meg. A képzés második évének végén zajlottak le a baccalaureusi (borostyánkoszorús) vizsgák, és ezek végén a baccalaureus-avatás. A karon logikából, fizikából kellett téziseket írni és kinyomtatva vitára bocsátani.³⁵ A jelöltnek négy tanár előtt kellett vizsgáznia. Ez egy kisebb diplomának felelt meg. A vizsgák és az avatás is ünnepélyes keretek között folyt. Magát a promótiót az avató tanár (*promotor*) irányította.

A második fokozat, a „legfelsőbb babér”, a magiszteri vagy doktori cím megszerzésére a karon, a harmadik év befejezése után, újabb vizsgák letételével volt lehetőség. A vizsga ez alkalommal is nyilvános vita keretében zajlott, a filozófiából vett tételnek az egyetem aulájában történő megvédésével. Az új magiszterek, doktorok avatását megelőzte a licentia – azaz a legmagasabb filozófiai laurea kérséséhez szükséges engedély – megadása. A karon doktorátust szerzettek az *artium liberalium et philosophiae magistri* cím viselésére lettek jogosultak.

A bécsi egyetemen a 17. században mintegy kétezer-ötven magyarországi diák tanult. Harmaduk az egyházi pálya valamilyen fokán iratkozott be, vagy ismerjük további egyházi karrierjüket.³⁶ A 17. század első két évtizedét meghatározta a bécsi egyetem és a jezsuita kollégium közötti konkurencia a filozófiai és teológiai tanulmányokat illetően. A rivalizálásnak a gráci jezsuitáknál, majd az ingolstadt

³⁵ Tézislapokról lásd Róza György: *Thesenblätter mit ungarischen Beziehungen*. Acta Historiae Artium 33. (1987–1988) 257–289.; GALAVICS, Géza: *Thesenblätter ungarischer Studenten in Wien im 17. Jahrhundert*. In: Die Jesuiten in Wien: Zur Kunst- und Kulturgeschichte der österreichischen Ordensprovinz der „Gesellschaft Jesu“ im 17. und 18. Jahrhundert. Hg. Herbert KARNER, Werner TELESKO. Wien, 2003. 113–130.; GALAVICS Géza: *Magyar diákok 17. századi tézislappjai Közép-Európában*. Művészettörténeti Értesítő 53. (2004) 53–80.

³⁶ KISSNÉ BOGNÁR Krisztina: *Magyarországi diákok a bécsi tanintézetekben 1526–1789*. Budapest, 2004.

jezsuita egyetemen tanult, mélyen vallásos uralkodó, II. Ferdinánd által 1623-ban hozott intézkedés, a jezsuita kollégium egyetembe való beolvasztása vetett véget, ami jelentősen hozzájárult a katolikus megújulás felerősödéséhez az osztrák örökös tartományokban. A jezsuita rend tanítói dolgoztak a filozófiai illetve a teológiai karon, és a 17–20 páter több mint kétezer diákot oktatott a hat gimnáziumi osztályban (parvisták, prinzipisták, grammatikusok, synthaxisták, költők, retorikusok), a bölcsészettudományi karon (logika, fizika, metafizika) valamint a teológiai karon. A tanítási munkán kívül a rendtagok tudományos kutatómunkát is végeztek. Fontos kiemelni Paul Guldin (1577–1643) svéd matematikus és csillagász munkásságát (Guldinus-tétel), aki Bécsben illetve Grácban matematikát tanított, és kapcsolatban állt Johannes Keplerrel is.

Az 1624-től működő Pázmáneum a magyarországi kispapok bécsi egyetemi tanulmányait segítő legfőbb intézménye volt évszázadokon keresztül.³⁷ Először csak az esztergomi egyházmegyéből fogadott hallgatókat, majd Lippay György 1640/41. évben tett alapítványa nyomán az egri egyházmegyéből is. Az egrieken kívül a győri és a nyitrai egyházmegyes kispapok Dallos Miklós és Gubasóczy János püspök alapítványának köszönhetően tanultak a Pázmáneumban. A teljes képzés itt hét éves volt: három év filozófiai kurzus majd négy év teológiai tanulmány, azonban csak kevesen végezték el itt mind a hét évet, a legtöbben 2–5 évig maradtak Bécsben.³⁸ Az esztergomi egyházmegyei papság mintegy fele tanult hosszabb-rövidebb ideig a Pázmáneumban, s ezeknek mintegy harmada tanult tovább Rómában. A tanulmányaik után változatos pályát futottak be a Bécsben (is) tanultak, és az egyházi hierarchia majd minden rangján találkoznak velük később.³⁹

³⁷ RIMELY Károly: *Historia collegii Pazmaniani*. Viennae, 1865.; FAZEKAS István: *A Pázmáneum története az alapítástól a jozefinizmus koráig (1623–1784)*. In: *A bécsi Pázmáneum*. Szerk. ZOMBORI István. 2002. 9–176.; FAZEKAS István: *A bécsi Pázmáneum magyarországi hallgatói, 1623–1918 (1951)*. Budapest, 2003. 7–8.; FAZEKAS, István: *Ein ungarisches Priesterseminar am Rande des deutschen Sprachgebietes: Drei Jahrhunderte Wiens Pazmanium 1623–1918 (1953)*. In: *Peregrinatio Hungarica: Studenten aus Ungarn an deutschen und österreichischen Hochschulen vom 16. bis zum 20. Jahrhundert*. Szerk. FATA, Márta – KURUCZ, Gyula – SCHINDLING, Anton. Stuttgart, 2006. 265–285.

³⁸ FAZEKAS: *A bécsi Pázmáneum... i. m.* 15.

³⁹ Uo. 17–20.

Az 1580-tól működő római Collegium Germanicum Hungaricum a magyar teológusképzés központja volt a 17. században.⁴⁰ Elsőként fontos megemlíteni, hogy legtöbb későbbi magyarországi főpap több évet eltöltött a római kollégiumban.⁴¹ A kollégium szellemi életének meghatározó sajátossága a jezsuita nevelési elvek és a világi klérus oktatási igényei közti kompromisszum, a nemzetközi jelleg, valamint a teológiaoktatás és a humanista erudíció szoros kapcsolata. Más római kollégiumokban is laktak, tanultak magyarországi diákok, például a Collegium Romanorumban, az Apollinaris Collegiumban vagy a Collegium Anglicumban, de számuk eltörpül a CGH-ban megfordultakhoz képest.⁴² Az elmúlt évtized kutatásaiból jól ismert tény, hogy a Rómából hazatért diákok jelentős hatást fejtettek ki az egyházi élet, a képzőművészeti mecenatúra, az iskola- és könyvtáralapítás, valamint az irodalom és a zene területén.

Sok magyarországi diák tanult az olmützi jezsuita kollégiumban és egyetemen is. A 17. században 351 diákról van tudomásunk.⁴³ Az 1585-ben II. Károly főherceg alapította gráci jezsuita kollégium filozófiai és teológiai karán ugyancsak sok magyarországi tanult.⁴⁴ A bolognai egyetem mellett működő Collegium Illyricum-Hungaricumot a zágrábi káptalan gondozta: általában 4–6 25 évnél idősebb,

⁴⁰ BITSKEY István: *A római Collegium Germanicum-Hungaricum és a magyar ellenreformáció kezdetei*. Budapest, 1983. 129–136.; BITSKEY István: *A római Collegium Germanicum Hungaricum magyar alumnusai a XVII. század közepén*. In: *Az értelmiség Magyarországon a 16–17. században*. Szeged, 1988. 95–101.; BITSKEY István: *Hungariából Rómába: A római Collegium Germanicum Hungaricum és a magyarországi barokk művelődés*. Budapest, 1996. Lásd továbbá a jelen kötetben Tóth Tamás tanulmányát.

⁴¹ BEDY Vince: *A győri székeskáptalan története*. Győr, 1938. 547; SÓLYMOS Szilveszter: *Himmelreich György pannonhalmi kormányzóapát (1607–1637) könyvtárkatalogusának feldolgozása*. Pannonhalma, 1998. 10–14.

⁴² Nádasi János például a Collegium Anglicumban lakott és repetitor volt, s a Collegium Romanorumban tanult teológiát: Tüskés Gábor: *A XVII. századi elbeszélő egyházi irodalom európai kapcsolatai*. Budapest, 1997. 100.

⁴³ IGÁLFFY-IGÁLY, Ludwig: *Die Matrikel der Marianischen Sodalität des Ferdinandeischen Konvikts an der Universität Olmütz 1625–1778*. Wien, 1966.; SZÖGI László: *Az olmützi egyetemen tanult magyarországi, erdélyi és horvátországi születésű hallgatók 1576–1850*. In: *Unger Máttyás Emlékkönyv*. Szerk. Kovács P. E. – KALMÁR J. – MOLNÁR L. V. Budapest, 1991. 191–226.

⁴⁴ ANDRITSCH, Johann: *Studenten und Lehrer aus Ungarn und Siebenbürgen an der Universität Graz (1586–1782): Ein personengeschichtlicher Beitrag zur Geschichte der Karl-Franzens-Universität in der Jesuitenperiode*. Graz, 1965.; ANDRITSCH, Johann: *A grazi egyetem és a pannon térség / Die Universität Graz und der pannonische Raum*. In: *A pannon térség iskola- és művelődésügye 1918-ig, különös tekintettel a felsőbb oktatásra: Nemzetközi kultúrtörténeti szimpozion „Mogersdorff” 1976 Kőszegen*. Szombathely, 1978. 179–208.; ANDRITSCH, Johann: *Die Matrikeln der Universität Graz*. Graz, 1987.

grammatikát és logikát már végzett diák tanult itt folyamatosan.⁴⁵ Ugyancsak tanultak magyarországi diákok a krakkói és az ingolstadt-i egyetemen is.⁴⁶ A többi európai egyetemre viszonylag kevés egyházi pályára készülő diák iratkozott be.⁴⁷ A Leuveni Katolikus Egyetemen például csak mintegy tíz diák tanult a 17. században.⁴⁸

A jellemző peregrinációs szokásokat vizsgálva öt jellemző modellt látható. Az egyházmegyes papnak készülő diákok gimnáziumi tanulmányok után jellemzően Nagyszombatban tanultak bölcsezetet és Bécsben teológiát.⁴⁹ Az egyházi középréteg tagjai gimnáziumi tanulmányok után leginkább Bécsben tanultak tovább, majd Rómában végeztek teológiai tanulmányaikat.⁵⁰ Nem ismert ugyan a leendő egyházi felső vezetés minden tagjának teljes iskolai pályája, de az ismertek közül a leggyakoribbnak az számított, hogy előbb a Pázmáneum majd a CGH diákjai voltak. Ezek a peregrinációk igen költségesek voltak, gazdag nemesi családból való származás, főrangú mecénás vagy rendi támogatás nélkül elképzelhetetlen lett volna. Többen tanultak jezsuita kollégiumban, majd a nagyszombati egyetem végül a éltek évekig a CGH falai között. Egy másik jellemző peregrinációs modell szerint a diákok a nagyszombati, az olmützi, a boroszlói és a gráci jezsuita kollégiumból kerültek a CGH-ba. A matrikulák adataiból megállapítható, hogy

⁴⁵ *Annali del Collegio Ungaro-Illirico di Bologna, 1553–1764*. A cura di BRIZZI, Gian Paolo–ACCORSI, Maria Luisa. Bologna, 1988.; SÁRKÖZY Péter: *Il Collegio Ungaro-Illirico: A magyar és horvát nemzet közös kollégiuma Bolognában, 1553–1781*. In: *Croato-Hungarica: uz 900 godina hrvatsko-mađarskih povijesnih veza: a horvát-magyar történelmi kapcsolatok 900 éve alkalmából*. Szerk. JAUK-PINHAK, Milka – KISS, Gy. Csaba – NYOMÁRKAY, István. Zagreb, 2002. 155–166.

⁴⁶ *Das Matrikelbuch der Universität Ingolstadt-Landshut-München: Rectoren, Professoren, Doctoren 1472–1872: Candidaten: 1772–1872*. Szerk. FRENINGER, Franz Xaver. München, 1872.

⁴⁷ SZÖGI László: *Magyarországi diákok lengyelországi és baltikumi egyetemeken és akadémiákon, 1526–1788*. Budapest, 2003.; SZLAVIKOVSKY Beáta: *Magyarországi diákok itáliai egyetemeken, 1526–1918*. Budapest, 2007.; SZÖGI László: *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és akadémiákon, 1526–1700*. Budapest, 2011.

⁴⁸ FÜLÖP, Éva Mária: *Hungarian students at Leuven Catholic University (1532–1914)*. In: *Universitas Budensis, 1395–1995: International conference for the history of universities on the occasion of the 600th anniversary of the foundation of the University of Buda*. Ed. SZÖGI, László – VARGA, Júlia. Budapest, 1997. 277–286.

⁴⁹ MONOK István: *Az alsópapság szerepe az európai szellemi áramlatok befogadásában a kora újkori Magyarországon*. In: *Historicus Societatis Iesu: Szilas László emlékkönyv*. Szerk. MOLNÁR Antal – SZILÁGYI Csaba – ZOMBORI István. Budapest, 2007. 89–103., 101–102.

⁵⁰ MOLNÁR Antal: *A katolikus egyházi középréteg a 16–17. században*. In: *Uő: A bátai apátság és népei a török korban*. (METEM Könyvek 56.) Budapest, 2006. 13–24. Lásd erre Tóth Tamás és Molnár Antal e kötetben megjelent tanulmányait.

viszonylag kevesen tanultak a bolognai, a padovai, olműtzi vagy a krakkói egyetemen. Az sem volt ritka, hogy a középkoros szokások továbbéléseként egymás után több egyetemen is tanult a diák. Ezekről a fő peregrinációs útvonalaktól természetesen számos eltérő, egyedi iskoláztatási modell is volt. Ilyen ritka főpapi életpálya Keresztély Ágosté és Kollonich Lipóté,⁵¹ akik a katonai pályát elhagyva lettek katolikus főpapok.

Potmani Péter tézislapja a kassai Akadémián

A diákok akadémiai és egyetemi fokozatszerzésében fontos szerepet játszottak a tézisek, amelyeket négy, nyolc, tizenkettő vagy tizenhat lapos nyomtatványban vagy magas művészi kvalitású, költséges, rézmetszetes tézislapon tett közzé a diák és vitára bocsátott. Rézmetszetes tézislapot csak a világi pályára készülő diákok készítettek egy gazdag, befolyásos főúr segítségét kérve pályájukhoz. A 17. századból fennmaradt tézislapok közül szeretném kiemelni a Kisdy Benedek egri püspök által alapított kassai akadémia egyik diákjának, a baccalaureus Potmani Péternek a hároméves bölcséleti tanulmányai lezárásaként a *suprema laurea* megszerzéséhez 1665-ben készített tézislapját,⁵² és annak eddig ismeretlen előkészítő rajzát, amellyel tézispatrónusa, Zichy István tárnokmester, koronaőr, főispán, főajtónálló, a magyar udvari kamara elnöke támogatását kérte.⁵³ A pergamenre készített 57 x 40 cm-es lavírozott tusrajzot a Göttingeni Egyetem Művészeti Gyűjteményének Grafikai Tára őrzi, és a Marburger Bildindexben figyeltem fel rá (1. kép).⁵⁴ A rajz provenienciájáról annyi ismert, hogy 1770 előtt Johann Friedrich Armand von Uffenbach (1687–1769) frankfurti polgármester, gyűjtő, mecénás tulajdonában volt, s utána került az egyetem gyűjteményébe.

⁵¹ Kollonichra lásd Fazekas István e kötetben megjelent tanulmányát.

⁵² A rézmetszetes tézislapot először közölte Rózsa: *i. m.* 261–262.

⁵³ ZICHY István: *Adatok a XVII. századi magyar nemesség műveltségtörténetéhez: Öregebbik Zichy István gróf (1616–1693)*. In: Emlékkönyv Berzeviczy Albert, a MT Akadémia elnökének tiszteleti taggá választásának harmincadik évfordulója alkalmából. Budapest, 1934. 245–249., 247.

⁵⁴ Göttingen, Kunstsammlung der Universität, Graphische Sammlung, Sammlungskontext: Sammlung Uffenbach, Inventar-Nr. H 457, Zugang: Stiftung, 1770. <https://www.bildindex.de/document/obj15510250> Köszönöm a lehetőséget a Göttingeni Egyetem Grafikai Gyűjteménye munkatársainak, Anne-Katrin Sorsnak és Katharina Haasenak, a rajz tanulmányozására.



1. kép: Ismeretlen művész: Potmani Péter tézislapja. Előkészítő rajz, 1665.
Pergamen, lavírozott tusrajz, 57 x 40 cm. Kunstsammlung der Universität,
Graphische Sammlung, Sammlung Uffenbach, Inventar-Nr. H 457.



2. kép: Philip Kilian: Potmani Péter tézislapja. Rézmetszet, 1665. 56,6x41,8 cm.
Országos Széchényi Könyvtár, Apponyi Gyűjtemény, M 116.

Az Országos Széchényi Könyvtár Apponyi Gyűjteményében őrzött, az augsburgi Philip Kilian (1628–1693) által metszett tézislapot Rózsa György közölte először (2. kép).⁵⁵ A metszetnek az előkészítő rajzzal való egybevetése rávilágít a diák, a mecénás és a művészek közötti kapcsolatra. Az emblémák elemzésén keresztül pedig az diákok vizuális neveléséről kapunk némi fogamat.⁵⁶

Az előtérben egy négyszögletű asztal körül öt főrangú férfi ül – középen bizonyosan a tézispatrónus Zichy István –, az asztalterítón a Zichy-címer látszik. Az öt férfi hosszú mentét, szűk nadrágot és sárga csizmát, négyen prémes süveget, a jobb szélső alak tollas, masnis kalapot viselt. A családtagok mögött négy, erényt megszemélyesítő, allegorikus nőalak áll: az Okosság pálcát tart, aminek végén sugárzó szem látható, az Igazságosság karddal, a Hit kereszttel, a Bátorság oszloppal, pikás sisakban látható. Mögöttük a táji háttérben több vár és város, valamint egy kopjás lovascsapat jelenik meg. A jobboldali bizonyosan Pozsony vára és városa, felette – a Révay Péter-féle „rendi” koronaábrázolást követő – koronát tartó két puttóval, a szokásos látképekhez képest oldalt fordítva jelenik meg a rajzon és a metszeten egyaránt. A többi vár és város ábrázolása sematikus, talán Nagyvázsöny, Várpalota és Győr lehet. A városok felett a levegőben három puttó egy-egy babérkoszorút tart, amelyek a rajzon üresek, a metszeten viszont a középső Zichy István titulusait, a két szélső pedig a diák vizsgatéziseit tartalmazza. Az asztal előtt egymás felé fordulva fekvő oroszlán és bárány szájában babérkoszorút tart; az oroszlán az erőt, bátorságot, a bárány a szelídséget szimbolizálja. A bárány mögött áll maga a diák, Potmani Péter: a rajzon bal kezében kucsmáját, jobbójában egy papírtekerccset tart.

A kompozíciót kétoldalt egy-egy oszlop, alul puttók által tartott kartus keretezi. A kartus és az oszlopok talapzata a rajzon ugyancsak üres, a metszeten feliratot tartalmaz. A két oszloptörzsön egy-egy címer és két-két embléma jelenik meg. A jobboldali címer-együttes a Magyar Királyság és a jezsuita rend címerét tartalmazza, a baloldali Az emblémák: a baloldalin fent „Prudentia” (okosság)

⁵⁵ OSZK, M 116. RÓZSA: *i. m.*; GALAVICS: *Thesenblätter ungarischer... i. m.* 127, kat. 5.; GALAVICS: *Magyar diákok 17. századi... i. m.* 58–60., 76.

⁵⁶ A jezsuita kollégiumokban végzett emblematika oktatásról lásd KNAPP ÉVA: *Irodalmi emblematika Magyarországon a XVI–XVII. században.* Budapest, 2003. 81–82.

felirattal szarvas három kígyóval, lent „Labore” (munka) felirattal bunkóval szarvast agyonütő ember (Héraklész és a kerüenei szarvas). A jobboldalin: „Pietate” (kegyesség) felirattal agancsában keresztet viselő szarvas előtt térden állva imádkozó ember (Szent Hubertus), „Temperantia” (mértékletesség) felirattal sziklából fakadó forrásnál ivó szarvas. Érdeemes kiemelni, hogy mind a négy emblémán szarvas látható, a Zichy család címerállata. Ebben azt a 17. század második felében elterjedt gyakorlatot lehet felismerni, amely szerint a tézispatrónus címerére utalnak az ábrázolások.⁵⁷

A szarvas az emblémaszerzők egyik legkedveltebb motívuma, a kígyóevő és a forrásnál ivó szarvas különböző jelentéssel szinte minden gyűjteményben megtalálható.⁵⁸ A német humanista, ifjabb Joachim Camerarius (1534–1598) *Symbola et emblemata* című, a 17. században számos kiadást megért művében a szarvas tizenöt emblémán szerepel különböző helyzetekben és jelentéssel: például a szarvas kígyókkal (II. könyv 40. embléma).

Az oszlopok tetején egy-egy mitológiai/allegorikus alak áll: a baloldalin Mars, a jobboldalin a Művészet, akiket megnevez a korinthoszi oszlopfejezet alatt elhelyezett felirat: *Marte* és *Arte*. Mars mell- és lábvértet, rákocott combvértet valamint burgundi strucctollas sisakot visel. A Művészet virágkoszorút és babérágat tart a kezében, fején babérkoszorút visel. A baloldali oszloptörzset hadi felszerelések – rapier, gorget, buzogány, szablya, nyílvessző, dob, pika, lándzsa, zászlórúd, alabárd, kerek vaspajzs stb. –, a jobboldalit tudományokhoz és művészetekhez szolgáló felszerelések – armilláris gömb, derékszögvonalzó, lant, töröksíp – borítják.

A metszet követi a rajz kompozícióját, az alakok (állatok, puttók, emberek) mind megvannak, de számos apró eltérés van a rajz és a metszet között. Az asztal körül ülő alakok és az erények arca és gesztusai azonosak, a diák lábtartása és bal kezének gesztusa azonban megváltozott: míg a rajzon kucsmát tart és jobb lába enyhén behajlik, a metszeten szívére teszi kezét és egyenesen áll mindkét lábán. A babérkoszorúkat tartó három puttó ugyancsak máshogy tartja a fejét a metszeten, mint a rajzon. A rajzon profilban ábrázolt Mars és Ars a metszeten háromnegyed-profilban kissé kifelé, a nézőre néznek. Míg a rajzon Mars hosszú köpenyt visel,

⁵⁷ GALAVICS: *Magyar diákok 17. századi... i. m.* 58.

⁵⁸ KNAPP Éva – Tüskés Gábor: *Populáris grafika a 17–18. században*. Budapest, 2004. 33–35.

baljával a kardmarkolatot fogja, jobbával marsallbotját vállának támasztja, addig a metszeten rövid a köpenye, balját csípőre teszi, a botot pedig maga mellett tartja. Az emblémák azonosak a rajzon és a metszeten, csak apró részleteltérések mutatkoznak: a „Labore” emblémán eltér a szarvas és az ember tartása, a „Pietate” emblémán máshogy térdel az ember. Míg a rajzon az asztalterítő csak félig takarja el az asztal lábát, a metszeten leér egészen a márványpadlóra, miközben hímzés és rojtszegély fut rajta körbe. A rajzon inkább kutyaszerű oroszlán a metszeten nagyobb sörénye által igazi oroszlánnak hat. A diák által tartott – a rajzon üres – papírtekercsen a metszeten felismerhető magának a tézislapnak a kompozíciója. A két oszloptörzsre aggatott hadi illetve tudományokhoz és művészetekhez szolgáló felszerelésekben is kisebb eltérések mutatkoznak: a legszembeötlőbb ezek közül a diák mellett, a címer mögül előbukkanó hárfa nyakának díszítése: a rajzon szereplő kosfej helyett a metszeten szárnyas puttó jelenik meg.

Összefoglalva elmondható, hogy a tézislap kompozíciója követi a korban jól bevált sémáját: középre allegorikus jelenet került erényekkel⁵⁹ és a patrónusnak választott Zichy István ábrázolásával, kétoldalt pedig a Zichy család címerállatára utaló szarvasos emblémákkal. A rajzhoz képest a metszet apró változtatásainak lényege abban fogható meg, hogy az alakok jobban a néző felé fordulnak tekintetükkel, gesztusaikkal.

De vajon ki volt Potmani Péter, milyen volt további élete? A kassai akadémia diáknévsorainak hiányában nem tudjuk, mikor iratkozott be. Továbbtanulására, vagy azonos vezetéknevű diákra sem találtam adatot az egyetemi matrikulákban. A 17. század második felének világi tisztségviselői sorában azonban szerepel egy „Pottmar Petrus”, aki 1666–1668 között számvevőségi írnok, 1668–1676 között számvevőségéd, és 1676-ban meghalt.⁶⁰ A tézislapot készíttető diák feltételezhetően azonos ezzel a személlyel. Két Potman / Potmar vezetéknevű személyt találtam különböző forrásokban: 1. Joannes Pottmar gróf Pálffy Pál, akkor főpohárnokmester szolgálatában állt mint kőfaragó, majd Kassán letelepedve, 1648-ban és

⁵⁹ GALAVICS: *Magyar diákok 17. századi... i. m.* 58.

⁶⁰ FALLENBÜCHL Zoltán: *A Magyar Kamara tisztségviselői a XVII. században.* Levéltári Közlemények 39. (1968/2) 233–268., 261–262.; FALLENBÜCHL Zoltán: *Állami (királyi és császári) tisztségviselők a 17. századi Magyarországon: Adattár.* Budapest, 2002. 251.

1658–1661 között kassai kőműves céhmester, 1665-ben halálozott el,⁶¹ 2. Franciscus Potmann vel Pottmár nevű plébános szolgált Nagymaroson az 1702–1710-es évek között.⁶² Potmani Péter azonosítása nem tekinthető biztosnak, mert nincsen meg a Zichyvel való kapcsolat sem.

A tézislap témája a patrónusnak, az Itáliában is járt, művelt katolikus főúr, Zichy Istvánnak a lelki-szellemi kiválósága és oszmánok elleni hősi küzdelme. A tézislap alján középen olvasható szöveg Zichyt Salamon királyhoz hasonlítva magasztalja: „*Quod olim Salomonaea stupebant saecula, hoc in Te Spectabilis ac Magnifice Domine hodei venerantur Ungariae tempora. Ad illum Sabaea curiositas; ad Te Philosophi, ut audiant consilia, excipiant oracula, convolant scientiae cupidissimi. Nec vane, cujus arbitrio Regum ventilantur oracula; cujus virtute Angelica servatur Corona; Cujus praesidio compluribus annis gloriose Jaurini Vicaria Generalatus administabatur potestas: Cujus industria peculium Regium sumpsit incrementa; Cujus prudentia composita difficissima negotia. Verbo, Cujus jugem Temperantiam, inflamatam Pietatem, effusam Liberalitatem, Justitiam singularem, Fortitudinem et Sapientiam suspiciunt universi. Ut merito exclamare audeam Beati viri tui, qui assistunt coram te omni tempore, et audiunt Sapientiam tuam: è quorum numero, ut sim et ego dic fiat, et aeterna obligatione me Tibi devinctum testabor. Vie, et Vale. Magnificentiae Tuae. Cliens aeternum devotus Petrus Potmani.*”

A jobboldali oszlop talapzatának felirata megnevezi Tarnóczy Istvánt, aki a kassai akadémián 1662–1666 között logikát, fizikát, metafizikát, kontroverziát tanított.⁶³ Ebből az időszakból maradt ránk a kassai nyomdában 1665-ben kiadott *Philosophia* tankönyve, ami az akadémia filozófiakurzusán előadott és nyilvános vitára kitűzött vizsgatételeket tartalmazza. Az oktatás mellett Tarnóczy spirituális feladatokat is betöltött: lelkivezető, a kollégium prefektusa, történetírója és tanácsosa volt, s egyszerre templomi gyóntató is.⁶⁴ Feltehetően ő volt a tézislap témájának, programjának meghatározója, a tézispatrónus kiválasztója, az előkészítő rajz és a rézmetszet megrendelője. Tarnóczy volt a tanára a Sáros megyei Melczer Jánosnak is, akinek ugyancsak 1665-ben tett vizsgájára a nagyszombati jezsuita

⁶¹ KEMÉNY Lajos: *Botmayr János*. Művészet 12. (1913/9) 361.

⁶² NÉMETHY, Ludovicus: *Series parochiarum et parochorum*. Strigonii, 1894. 186., 872.

⁶³ FISCHER: *i. m.* 123–124.

⁶⁴ KÓNYA Franciska: *Tarnóczy István és a kora újkori meditációs irodalom*. Kolozsvár, 2015. 34.

templomban festőként működött Jacob Rost rajza után Bartholomäus Kilian készítette a rézmetszetes tézislapot,⁶⁵ tézislapjának patrónusa azonban Lipót császár volt. Melczer igencsak más pályát futott be, mint Potmani: 1673–1676 között Heves és Külső-Szolnok vármegye másodalispánja volt. Később, Thököly Imre híveként 1684-ben homonnai Drugeth Zsigmond felakasztatta.⁶⁶

Több tézislap nem is ismert egyelőre a 17. századi kassai akadémiáról, mint Potmanié és Melczeré. Potmani tézislapjának előkészítő rajzát is feltehetően egy nagyszombati művész, talán éppen Jacob Rost készítette. Az oszlopok törzsét díszítő hadi felszerelések, illetve a tudományokhoz és művészetekhez szolgáló felszerelések füzére felidézi a nagyszombati jezsuita templomban a főoltár felőli két-két kápolna pilléreinek stukkódíszét, ahol ugyancsak hangszerek és hadi felszerelések szalagra fűzött sora jelenik meg. Kassa és Nagyszombat szoros kapcsolatát mutatja, hogy a kassai diákoknak Nagyszombati művész készítette a tézislapját.

Összegzés

A 17. századi egyházi társadalom tagjai főként a jezsuita rend által fenntartott alap-, közép- és felsőoktatási intézményekben tanultak. Az oktatásban minden szinten kiemelkedő szerepe volt az emblematikus kifejezőmódok elsajátításának és a drámapedagógiának. A diákok sokféle társadalmi rétegből származtak, főként városi polgári és nemesi családokból érkeztek az egyetemekre. Néhány diák egyházi pályájáról, főként a felső vezetés tekintetében, nagyon gazdag kép tárult fel az elmúlt másfél évszázad kutatásai során. A papi, kanonoki, szerzetesi pályára készülők, vagy már akként beiratkozók szem előtt tartották az egyetemválasztás és az egyetemjárás során egyházi pályájukat. A püspöki címre törekvők egymás után több egyetemen is tanultak.

A 17. századból jóval több forrás maradt fenn a 16. századhoz viszonyítva, de ebből a korból sem állnak rendelkezésre teljes diáknévsorok. A gyűjteményi

⁶⁵ RÓZSA: *i. m.* 262–263.; GALAVICS: *Magyar diákok 17. századi... i. m.* 7. katalógustétel.

⁶⁶ OROSZ Ernő: *Heves- és a volt Külső-Szolnok egyesült vármegyék nemes családjai*. Eger, 1906. 323.; KEMPELEN Béla: *Magyar nemes családok, 11. kötet, Vaál–Zsyska*. Budapest, 1932. 466.; KOMJÁTI Zoltán Igor: „...Keserves órái és napjai sok ezer léleknek...” *Fülek 1682-es ostroma*. Századok 147. (2013/4) 1001–1030., 1009–1010., 1023.

adatbázisok révén újabb lendületet vehet az eddig ismeretlen, külföldi források feltárása. De a jelenleg ismert források – nemcsak a diáknévsorok, hanem az archontológiák és okmánytárak – TEI XML alapú adatbázisban való rögzítése is új összefüggéseket világíthat meg. Ez azonban a különböző névalakok miatt nagy körütekintést igényel.